

Психологічні перспективи. Випуск 23, 2014 Psychological Prospects. Issue 23, 2014

УДК 159. 724

М. Ф. Бабій

Received September 16, 2013;

Revised October 12, 2013;

Accepted November 28, 2013.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

Творчі здібності людини особливо інтенсивно розвиваються в процесі навчання. Відтак розвиток творчої активності підлітків вимагає впровадження в навчально-виховний процес активних форм і методів навчання, що значно могли б забезпечити формування дивергентного мислення, проблемного бачення, фантазії та уяви учнів. Навчальна аудиторна діяльність має бути спрямованою на розвиток креативного потенціалу школяра та здійснюватися за відповідними напрямками: вироблення досвіду пошуково-дослідницької діяльності у вигляді навичок комбінування, конструювання та розвитку самостійної творчості. Для правильної організації та кваліфікації підліткової творчості важливо враховувати поняття об'єктивної та суб'єктивної новизни стосовно підлітка, який ще не має потрібного життєвого досвіду, спеціальних знань і навичок. На кожному уроці учні набувають нові знання. Відповідно, поняття оригінальності та самостійності мають тут свою специфіку. Мета навчальної діяльності – формування наукових знань. Підліток їх здобуває у процесі засвоєння програмного матеріалу. Сучасні методичні підходи до його вивчення не враховують індивідуальний рівень творчого потенціалу школяра, можливості креативно розв'язувати навчальні завдання на власний розсуд. Творчість – це здатність виконувати роботу, яка одночасно є і новаторською (тобто оригінальною, несподіваною), і корисною, що відповідає вимогам уроку. **Мета** нашого дослідження – вивчити, як впливає специфіка побудови уроків за відповідним напрямом підготовки на розвиток творчих здібностей учнів підліткового віку. У дослідженні взяли участь школярі, що навчаються в класах із поглибленим вивченням математичних та філологічних дисциплін, відповідно, природничого та гуманітарного профілів. За результатами дослідження з'ясовано, що вивчення дисциплін природничого циклу, порівняно з гуманітарним, є більш дієвим чинником розвитку креативності підлітків. Засвідчують це вищі показники гнучкості й оригінальності. Отож формування рівня креативності у підлітків визначається соціальними чинниками зокрема, змістом навчальної діяльності.

Ключові слова: креативність, мислення, навчальна діяльність, оригінальність, самостійність, гнучкість.

Babii M. F. Learning Activity Content as a Social Factor of Developing Teenagers' Creativity. The process of studying is the key factor of developing the human

creative abilities. The creative activity requires the introduction of active forms and methods of teaching into the academic process. They can provide the forming of divergent thinking, imagination of students. The originality and individuality are specific while acquiring new knowledge through their combination, construction, and development of individual creativeness by a teenager. The goal of the learning activity is the forming of scientific knowledge. Therefore, the present paper is focused on how the content of lessons influences the development of teenagers' creative abilities. Among the participants of the empirical study were the students of middle schools who specialized in mathematics and philology. It has been defined that while studying natural sciences the students are demonstrating more originality and flexibility. Thus, it has been found out that the content of learning activity determines the degree of teenagers' creativity.

Keywords: creativity, thinking, learning activities, originality, individuality, flexibility.

Бабий Н. Ф. Содержание учебной деятельности как социальный фактор развития креативности в подростковом возрасте. Творческие способности человека особенно интенсивно развиваются в процессе обучения. Следовательно, развитие творческой активности подростков требует внедрения в учебно-воспитательный процесс активных форм и методов обучения, которые в значительной мере смогли бы обеспечить формирование дивергентного мышления, проблемного созерцания, фантазии и воображения учащихся. Учебная аудиторная деятельность должна быть направлена на развитие творческого потенциала школьника и осуществляться по соответствующим направлениям: формирование опыта поисково-исследовательской деятельности в виде навыков комбинирования, конструирования и развития самостоятельного творчества. Цель учебной деятельности – формирование научных знаний. Ребенок их приобретает в процессе усвоения программного материала. Цель нашего исследования – изучить, как влияет специфика построения уроков по соответствующему направлению подготовки на развитие творческих способностей учащихся подросткового возраста. В исследовании приняли участие школьники, обучающиеся в классах с углубленным изучением математики и филологии, соответственно, естественнонаучного и гуманитарного профиля. По результатам исследования установлено, что изучение дисциплин естественнонаучного цикла, сравнительно с гуманитарным, является более действенным фактором развития креативности подростков. Об этом свидетельствуют высокие показатели по уровням гибкости и оригинальности. Таким образом, формирование уровня креативности у подростков определяется социальными факторами в частности, содержанием учебной деятельности.

Ключевые слова: креативность, мышление, учебная деятельность, оригинальность, самостоятельность, гибкость.

Постановка наукової проблеми та її значення. Життя доводить, що в складних умовах, які постійно змінюються, найкраще орієнтується, приймає рішення, працює людина творча, гнучка, креативна, здатна до генерування і використання нового (нових ідей і задумів, нових підходів,

нових рішень). Творчість не виростає на порожньому місці, творчість – властивість, як правило, професіоналів своєї справи, які ефективно працюють у відповідній галузі. Творчість базується на розвинених мисленні та уяві, інтелекті.

Дослідники все більше погоджуються з думкою про те, що здатність до творчості властива не лише видатним діячам науки, техніки та культури, а й характеризує всіх людей. Її можна стимулювати та розвивати цілеспрямованими заходами, підвищуючи ефективність продуктивної діяльності людини в різних галузях.

Психологічна наука відмовилася від твердження про унікальність творчого акту і творчої особистості. Психологи переконані, що здатність до творчості закладена в кожній людині, яка реалізує її різною мірою в різних умовах.

В. О. Моляко переконаний в тому, що сьогодні, а тим більше завтра, саме творча, естетично збагачена особистість у змозі розв'язувати і щоденні виробничі, і масштабні завдання, які забезпечуватимуть не просто виживання, а прогрес нації, здатної зайняти у співдружності народів достойне місце, створити кожному своєму громадянину повноцінне економічне й культурне життя. Виховання такої особистості, цілком зрозуміло, потребує реалізації цілої системи державних заходів, що спиралися б на комплексну наукову розробку, в якій вельми вагоме місце зайняла би психологія як наука, що досліджує теоретичні і прикладні сторони формування особистості [4].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. При створенні умов для розвитку творчої особистості ми маємо врахувати величезний досвід, який накопичений у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці, а також реальні позитивні та негативні тенденції, що існують у суспільстві на зламі XX і XXI століть.

Зазначені об'єктивні процеси гостро зумовлюють необхідність глибинних трансформацій стилю та форм мислення, переходу від корпоративної, блокової свідомості людства до розуміння єдності життя на Землі, системного, інтеграційно-синтетичного аналізу соціальної та духовно-культурної практики і на основі цього прогнозування та творення майбутнього. Методологічною парадигмою сучасної діяльності людини має стати творчість. Саме ж місце творчості в структурі діяльності буде зростати в міру перетворення середовища існування людей із природного в створюване, техногенне. Можна з упевненістю стверджувати, що формування нової соціально-економічної та політико-ідеологічної

реальності перебуває в прямій залежності від того, якою мірою ці процеси будуть пронизані стратегією творчо-синтезуючої діяльності, наскільки в них будуть панувати принципи гуманізму, здорової критичності, соціальної свободи, високої моральної відповідальності [1, 52].

Нині особливо актуальною є об'єктивна потреба в активному розвитку творчого, інтелектуального потенціалу кожної особи, нації, суспільства в цілому. В реалізації цього завдання провідна роль належить освіті, навчанню, вихованню. Проте практика свідчить, що процес навчання творчості ще не став нормою в освітніх закладах. Це означає, що людинознавчому аспекту навчання і виховання не завжди відводиться належне місце.

Творчість своєю сутністю, внутрішньою логікою переплітається з такими проблемами, як свідомість, мислення, пізнання, критика, практика, передбачення, соціальний ідеал.

Сучасний стан дослідження творчості можна охарактеризувати як процес зближення двох підходів: процесуального – дослідження фаз, станів, стадій і результатів перетворення предмета творчості та особистісного – дослідження суб'єкта творчої діяльності – його потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, властивостей, самосвідомості, емоцій, почуттів.

Дотичним до проблеми творчості є питання специфіки здібностей. Під час раніше проведених дискусій, особливо в останні роки, багато вчених констатувало, що визначення здібностей часто не відображають їх специфіки. Науковці намагалися внести в теорію здібностей положення, які дали б можливість виробити єдину концепцію, що була б однаково прийнятною хоча б у головних рисах для більшості шкіл і течій у психології. Поки що цього не сталося. На думку В. О. Моляко, одна з причин, що гальмує розвиток теорії здібностей, може бути пов'язана зі спробами надмірного виділення здібностей із загальної психологічної системи [4].

Наукові спостереження засвідчують, що значна частина учнів у процесі освоєння навчальної діяльності та під її тиском стають пасивними виконавцями завдань і закінчують школу непристосованими, бездіяльними, незадоволеними життям членами суспільства. Щоб підсилити творчу тенденцію в підлітковому віці новими інтелектуальними, інструментальними й методичними можливостями, потрібне дослідження засобів та умов розвитку творчих здібностей на цьому віковому етапі.

Ураховуючи нинішні наукові підходи до компонентів творчого мислення, варто підкреслити, що кожен з авторів для пояснення творчого мислення використовував різноманітні поняття, наприклад – параметри творчого мислення, особливості творчого мислення, показники творчого мислення, ознаки творчого мислення, не надаючи їм специфічного змісту. Тобто параметри творчого мислення – це і є його особливості.

Надзвичайна складність проблеми психологічного дослідження творчості стає зрозумілою, якщо розглядати все розмаїття спеціальних видів творчості, які можна розрізняти за предметом творчої діяльності (наукова, технічна, художня, соціальна, управлінська, політична, економічна, педагогічна, побутова), за віковими, культурними, національними й іншими ознаками [3].

У науці відомий системно-психологічний підхід до вивчення проблеми організації продуктивного мислення. Вихідним положенням його є те, що особистість у цілому є суб'єктом усвідомлення мисленнєвого процесу із цієї точки зору, а дії, що виконуються, та їх предметний зміст – безпосереднім об'єктом. Тому творче мислення відбувається на таких рівнях, як операціональний, предметний, рефлексивний та особистісний. Вони утворюють систему складових компонентів пізнавальної діяльності. А пошук людиною вирішення творчого завдання є рухом її думки за ієрархічно підпорядкованими рівнями. Верхівку цієї ієрархії утворюють особистісний та рефлексивний рівні, а основу – предметний та операційний. У процесі мислення вони функціонують як динамічна система [1].

Вітчизняні психологи вивчали складний характер переплетіння процесуального й особистісного у творчості, вони брали за основу існування психічної системи регулювання творчої поведінки, мислення, розумової діяльності. Ця система багаторівнева, багатокomпонентна й розгалужена, у ній є певний центр «особистісної активності», котрий являє собою багатознакову закодовану інформацію про набір основних дій та прийомів їх групування у випадках зіткнення суб'єкта з незнайомими ситуаціями або невідомими елементами в знайомих ситуаціях [5].

В. О. Моляко в багаторічних дослідженнях на матеріалі проектно-конструкторської діяльності виділяє п'ять важливих стратегій – пошуку аналогів, реконструювання, комбінування, універсальну, випадкових підстановок. Процес творчої проектно-конструкторської діяльності, відповідно до стратегічної концепції організації, можна умовно поділити

на три взаємопроникаючі основні цикли: еталонування, проектування та апробування [4].

Дослідники характеризують творчу особистість, перелічуючи різні якості, кількість яких дуже велика. Для полегшення роботи деякі дослідники обмежують свої уявлення про творчу особистість, але залишають «найбільш суттєві» її ознаки або створюють на високому рівні узагальнення робочих понять. Однак ігнорування «несуттєвих» ознак та відсутність конкретності робить узагальнені моделі творчої особистості непридатними для практичного використання в психологічній практиці. Це може зашкодити й застосуванню повного існуючого набору якостей творчої особистості.

Д. Клейн, В. Колвейт, Г. Нойнер визначають творчу особистість через творчі процеси мислення та діяльності [1].

А. Н. Лук виділяє у творчій особистості такі характерні якості: готовність до ризику, імпульсивність, незалежність суджень, нерівномірність успіхів при вивченні різних навчальних предметів, почуття гумору, самотність, пізнавальну скрупульозність, неприймання на віру, критичний погляд на такі речі, які вважають «священними», сміливість уявлення та мислення. Творчі особистості відрізняються від нетворчих будовою особистості. Це такі, як знання, здатність до самоосвіти, пам'ять, допитливість, фізичне здоров'я. За допомогою цих параметрів дається навіть аналітична формула творчих досягнень особистості [2].

Потрібно розрізняти поняття «креативна особистість» і «творча особистість». «Креативну особистість» розуміють як таку, котра має внутрішні передумови (особистісні утворення, специфіка когнітивної сфери, нейрофізіологічні задатки), що забезпечують її творчу активність, тобто не стимульовану ззовні пошукову та перетворюючу діяльність. Отже, детермінантою творчої активності особистості виступає її креативність. Але творча активність не завжди є продуктивною. Продуктивну творчу активність називають творчою діяльністю, тобто таким творчим процесом, внаслідок якого виникає нове досягнення, котре може мати і об'єктивну, і суб'єктивну новизну та оригінальність. На основі цього можна дати визначення «творчої особистості» як «креативної», яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації творчого потенціалу людини додаткових мотивів, особистісних утворень, здібностей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи кількох видах творчої діяльності. Так, наприклад,

працелюбність не обов'язково притаманна креативній особистості, але для результативної творчої активності вона має першорядне значення.

Науковці зазначають, що систематична наполеглива і напружена робота є визначальною умовою успіху творчості. За цієї умови найчастіше виникають такі моменти творчого піднесення, які називаються натхненням і за наявності яких особливо успішно знаходяться нові способи розв'язання завдань, виникають нові та продуктивні ідеї, створюються центральні образи художніх творів тощо. Натхнення характеризується напруженням усіх сил людини і виявляється в емоційному захопленні предметом творчості та продуктивній роботі над ним. Натхнення виникає не до початку роботи, а під час неї як певний її наслідок. Звідси випливає, що для успішного досягнення мети треба систематично і регулярно працювати, а не очікувати, коли прийде натхнення.

Щодо терміна «креативні риси», який часто вживають дослідники, то його варто застосовувати лише тоді, коли говориться власне про креативну особистість, тобто про характеристику внутрішніх передумов для творчості.

А. Н. Лук зауважує, що креативність – властивість особистості, яка виявляється в тенденції до вирішення проблем по-новому, суб'єктивно чи об'єктивно, новими засобами, семантичними «стрибками», новими конфігураціями дій або методів та ін. Для активізації креативності потрібне створення особливого психічного стану. Емпірично креативність виявляється як головна компонента системи тестових і експертних оцінок творчого потенціалу, певним чином пов'язана з іншими властивостями особистості. Це дає змогу вважати її одним із системоутворюючих факторів структури особистості, який впливає і зумовлює рівень розвитку особистості та її самореалізації в майбутньому [2].

Однозначними є положення про те, що творчість – це здатність виконувати роботу, яка одночасно є і новаторською (тобто оригінальною, несподіваною), і корисною, що відповідає вимогам завдання.

Творчо обдарована дитина надзвичайно допитлива, демонструє високий енергетичний рівень (високу продуктивність або інтерес до безлічі різних речей); часто робить усе по-своєму (незалежна, нон-конформіст); винахідлива в іграх, у використанні матеріалів та ідей; часто висловлює багато різних міркувань із приводу конкретної ситуації; здатна по-різному підійти до проблеми або до використання матеріалів (гнучкість); здатна продукувати оригінальні ідеї або знаходити

оригінальний результат; вона схильна до завершеності і точності в художньо-прикладних заняттях.

Вона виділяється серед своїх однолітків яскраво вираженими успіхами в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевершує певний умовний «середній» рівень; при цьому важливо мати на увазі, що йдеться не про окремі, випадкові успіхи, а про систематичні, які взагалі притаманні певній діяльності цієї дитини. А коли результати її діяльності будуть ще й оригінальними, то можна говорити про творчу обдарованість.

Отже, творчість – це широкомасштабна тема, вивчення якої важливе для розуміння механізмів розвитку і особистості, і суспільства. На особистісному рівні творчість потрібна і під час розв'язання проблем на роботі, і в повсякденному житті. На суспільному рівні творчість – це вияв нових напрямів у мистецтві, наукових відкриттях і нових соціальних програмах.

Мета дослідження полягає в тому, щоб теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити вплив сучасних дидактичних прийомів побудови уроків на розвиток креативності підлітків, які навчаються в класах із поглибленим вивченням математичних та філологічних дисциплін. Для її реалізації ми визначили такі **завдання**: здійснити теоретичний аналіз проблеми; перевірити ефективність розвитку креативності підлітків при засвоєнні програмного матеріалу.

У дослідженні ми використовували такі **методики**: тест творчого мислення Торренса, «Діагностика особистісної креативності» за тестом Е. Е. Туніка, тест на виявлення соціальної креативності особистості. У ньому брали участь учні підліткового віку, які навчаються в класах із поглибленим вивченням математичних та філологічних дисциплін. Дослідження відбувалося на базі гімназії № 14, м. Луцьк.

За результатами першої діагностичної методики ми виявили, що в класі з поглибленим вивченням математичних дисциплін рівень творчого мислення в школярів вищий, ніж в іншому класі. Це стосується показників швидкості, гнучкості й оригінальності, а також розробленості.

Аналіз результатів, отриманих за допомогою методики Е. Е. Туніка, засвідчив, що в класі з поглибленим вивченням математичних дисциплін рівень особистісної креативності вищий, ніж у спеціалізованому класі філологічного профілю. Результати, отримані за методикою для діагностики соціальної креативності особистості, оброблялися процедурою

кореляційного аналізу програми SPSS. Вони засвідчили, що учні математичного профілю мають вищі показники за рівнем соціальної креативності порівняно зі школярами філологічного спрямування (див. табл. 1, 2).

Кореляційний аналіз показників креативності учнів класу філологічного профілю.

Таблиця 1

**Результати дослідження соціальної креативності учнів із класу
філологічного профілю**

| Показники Якість | Швидкість | Гнучкість | Оригінальність | Розробленість | Ризик | Допитливість | Складність | Уява | Соціальна креативність |
|---------------------------------------|------------------|------------------|-----------------------|----------------------|--------------|---------------------|-------------------|-------------|-----------------------------------|
| Швидкість | 1 | – | – | – | – | – | – | – | – |
| Гнучкість | 0,030 | 1 | – | – | – | – | – | – | – |
| Оригінальність | –0,386 | 0,081 | 1 | – | – | – | – | – | – |
| Розробленість | 0,016 | 0,527 | –0,222 | 1 | – | – | – | – | – |
| Ризик | 0,030 | –0,131 | –0,190 | 0,325 | 1 | – | – | – | – |
| Допитливість | 0,077 | –0,192 | –0,402 | 0,111 | 0,701 | 1 | – | – | – |
| Складність | –0,207 | –0,088 | 0,033 | 0,433 | 0,859 | 0,522 | 1 | – | – |
| Уява | –0,187 | 0,001 | –0,192 | 0,435 | 0,495 | 0,262 | 0,611 | 1 | – |
| Соціальна креативність | 0,206 | –0,127 | –0,509 | 0,130 | 0,175 | 0,153 | 0,022 | –0,05 | 1 |

У цих школярів динаміка в структурі креативності практично відсутня. Із табл. 1 випливає, що найвищі показники кореляційного зв'язку простежуються між складністю завдань і допитливістю, соціальною креативністю та оригінальністю, схильністю до ризику й допитливістю.

Таблиця 2

**Результати дослідження соціальної креативності учнів з класу
математичного профілю**

| Показники Якість | Швидкість | Гнучкість | Оригінальність | Розробленість | Ризик | Допитливість | Складність | Уява | Соціальна креативність |
|------------------------|-----------|-----------|----------------|---------------|-------|--------------|------------|------|------------------------|
| Швидкість | 1 | – | – | – | – | – | – | – | – |
| Гнучкість | –0,11 | 1 | – | – | – | – | – | – | – |
| Оригінальність | –0,23 | 0,20 | 1 | – | – | – | – | – | – |
| Розробленість | –0,24 | –0,14 | 0,01 | 1 | – | – | – | – | – |
| Ризик | 1 | –0,11 | –0,23 | –0,24 | 1 | – | – | – | – |
| Допитливість | –0,11 | 1 | 0,20 | –0,14 | –0,11 | 1 | | | |
| Складність | –0,23 | 0,20 | 1 | 0,01 | –0,23 | 0,20 | 1 | | |
| Уява | –0,24 | –0,14 | 0,01 | 1 | –0,24 | –0,14 | 0,01 | 1 | – |
| Соціальна креативність | 0,27 | 0,22 | –0,35 | 0,013 | 0,27 | 0,22 | –0,35 | 0,01 | 1 |

Як випливає з табл. 2, у спеціалізованому класі з математичним нахилом структура креативності зазнає суттєвих змін, оскільки спостерігається більша кількість систематично значущих зв'язків.

На основі отриманих результатів можна зробити **узагальнення** про необхідність зміни структури навчальних завдань, які подаються на уроках. Учителям-предметникам відповідних профілів варто впроваджувати в практику шкільного навчання задачі різного рівня складності, які стимулюють прояв творчого потенціалу школярів та забезпечують його розвиток. Педагог має враховувати специфіку свого предмета, і різний рівень креативності учнів, виявлений шкільним психологом, а також проявляти індивідуальний підхід при роботі з конкретною дитиною. Складність навчальних завдань, запропонованих учителем, має враховувати не тільки наявний творчий потенціал учнів, а й забезпечувати його генезис. Цим самим учитель реалізує наступність розвитку креативності за принципом із «зони актуального розвитку» в «зону найближчого розвитку».

Висновки. Отже, розвиток творчої активності підлітків вимагає впровадження в навчально-виховний процес активних форм і методів навчання, що значною мірою могло б забезпечити формування дивергентного мислення, проблемного бачення, фантазії та уяви учнів.

Навчальна аудиторна діяльність має бути спрямованою на розвиток креативного потенціалу школяра й здійснюватися за відповідними напрямками: формування досвіду пошуково-дослідницької діяльності у

вигляді навичок комбінування, конструювання та розвитку самостійної творчості.

Література

1. Кирнос Д. Индивидуальность и творческое мышление / Д. Кирнос. – М. : Педагогика, 1992. – 221 с.
Kirnos D. Individualnost i tvorcheskoe mychlenie [Individuality and creativity] / D. Kirnos. – Moscow : Pedagogiya, 1992. – 221 p.
2. Лук А. Н. Психология творчества / А. Н. Лук. – М. : Наука, 1978. – 128 с.
Luk A. Psychologia tvorchestva [The psychology of creativity] / A. Luke. – Moscow : Nauka, 1978. – 128 p.
3. Матюшкин А. М. Развитие творческой активности школьников / А. М. Матюшкин. – М. : Педагогика, 1991. – 155 с.
Matiushkin A. Razvitie tyorcheskoj aktivnosnti chkolnicov [The development of the creative activity of students] / A. Matiushkin. – Moscow : Pedagogy, 1991. – 155 p.
4. Моляко В. А. Психология творчества / В. А. Моляко. – К. : Знання, 1972. – 334 с.
Moliako V. Psychologiya tvorchestva [Psychology of creativity] / V. Moliako. – Kiev : Znanie, 1972. – 334 p.
5. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М. : Педагогика, 1976. – 280 с.
Ponomarev Y. Psychologiya tvorchestva i pedagogika [The psychology of creativity and pedagogy] / Y. Ponomarev. – Moscow : Pedagogyka, 1976. – 280 p.